

Opmerkingen en vragen bij de Milieueffectrapportage van Windpark ZE-BRA

Samenvatting

De Milieueffectrapportage van Windpark ZE-BRA (MER, Van der Wind *et al.*, 2021) meldt dat de bestudeerde varianten en het voorkeuralternatief (VKA) geen effect hebben op de sterfte onder Broedvogelsoorten van Natura 2000 gebieden (Tabel 6). Deze conclusie wordt niet goed onderbouwd. De MER is gebaseerd op onderzoek voor de Natuurtoets en de Passende Beoordeling (Engels *et al.* 2021). Deze waren sterk gericht op de Zeeuwse polders omdat plaatsing in de gemeente Woensdrecht eerst niet in beeld was. De risico's voor natuur in die gemeente zijn minder goed onderzocht. Die lacunes duiken steeds op en leiden tot vragen.

Zo gaan de passages over de Natuur en de Natura 2000-gebieden in de MER op p20 alleen over Zeeuwse Natura-2000 gebieden nabij het ZE-BRA plangebied. De Brabantse Natura 2000-gebieden De Brabantse Wal - op minder dan 2 km - en het Markiezaat worden zelfs niet benoemd, laat staan besproken. Desondanks beweert de MER op die pagina dat het projectgebied niet- of nauwelijks wordt gebruikt door broedvogels uit Natura 2000-gebieden en dat daarmee is uitgesloten dat er een significant negatief effect is op de instandhoudingsdoelen (IHDn) van de Natura 2000-gebieden.

De meest belangrijke omissie is het ontbreken van een risicoanalyse voor de Wespendif, broedvogel met een IHD van Natura 2000-gebied de Brabantse Wal. In juli en augustus vliegen deze zeldzame broedvogels naar de polders van Reimerswaal en Woensdrecht op zoek naar wespenraten. De MER en Passende Beoordeling (Engels *et al.* 2021) geven geen antwoord op de vraag of, en in welke mate, ze risico lopen op sterfte door ZE-BRA. Ook het toegenomen risico voor de Bruine Kiekendif, nu turbines gepland zijn nabij een broedlocatie van deze soort in de Gemeente Woensdrecht, wordt niet besproken (Zie Toelichting 1).

In dezelfde tabel 6 van de MER staat dat er voor Niet- Broedvogelsoorten van Natura 2000 gebieden een negatief effect is van Variant 1 en Variant 2, maar dat er geen negatief effect is van het VKA. Ook deze conclusie wordt niet voldoende onderbouwd. Het gaat om de risico's voor Kievit en ganzen. De vliegbewegingen van deze soorten zijn goed onderzocht in de Zeeuwse Polders, maar niet of nauwelijks in de Brabantse polders. Daar zijn in de gewijzigde plannen wel turbines gepland, maar de risicoanalyse is vooral gericht op de Zeeuwse polders zonder de vogels in de Woensdrechtse Polders erbij te betrekken (Zie toelichting 2).

Er zijn verder vragen over de risico's voor vleermuizen en of deze wel gelijk blijven als oude kleine molens worden vervangen door grotere turbines, over de toegenomen risico's voor vleermuizen van de locaties in de gemeente Woensdrecht, over de natuurcompensatie voor de turbine die in het NNZ en tenslotte over de cumulatie van "niet significante" effecten van de extra atmosferische stikstofdepositie tijdens de aanleg van project ZE-BRA.

Bij alle vragen wordt uitgegaan van de situatie zoals beschreven in de MER, waarbij 19 turbines worden geplaatst, waaronder vijf in de gemeente Woensdrecht.

Toelichting 1: Effectbepaling en beoordeling Natura 2000-gebieden. Broedvogels

De Wespendif is één van de soorten met een IHD van Natura-2000 gebied de Brabantse Wal, dat op minder dan 2 km van plangebied ZE-BRA begint. Het is een roofvogel die de meeste maanden in Afrika verblijft, maar in de zomer naar Nederland komt om jongen groot te brengen. De Wespendif nestelt in bossen, maar zoekt ook ver daarbuiten naar wespennesten in agrarische gebied (Van Manen *et al.* 2011). Dat bleek ook uit vervolgstudies van de vliegbewegingen van gezenderde Wespendifen op en rond de Veluwe. Vrouwelijke Wespendifen vliegen daarbij gemiddeld verder het agrarisch gebied in dan de mannen (Klop *et al.* 2020). In agrarisch gebied zoekt de Wespendif bij voorkeur vanuit singels, bosjes of boomprijken naar wespennesten (Van Manen *et al.* 2011).

Datzelfde patroon is zichtbaar bij het Natura 2000-gebied de Brabantse Wal. In juli en augustus pendelen Wespendifen vanaf de Brabantse Wal naar de polders van Reimerswaal en Woensdrecht op zoek naar wespennesten voor hun opgroeiende jongen (Bult 2019). Dat wordt nergens gemeld in de Natuurtoets of Passende Beoordeling. Hieronder passages uit Engels *et al.* (2021).

DEEL 2 AANWEZIGE NATUURWAARDEN: Vogels in en nabij het plangebied

6.1 Broedvogels uit Natura 2000-gebieden in relatie tot het plangebied
Wespendif. Zie Natuurtoets Windpark ZE-BRA (p40) of Passende Beoordeling (p29):

“In het plangebied is geen geschikt biotoop voor de wespendif aanwezig. De soort is hier recent ook niet aangetroffen. Wespendifen broeden ten oosten van het plangebied op de Brabantse Wal (NDFFF 2020. www.sovon.nl). Dit Natura 2000-gebied, samen met het aangrenzende Belgische Natura 2000-gebied Kalmthoutse Heide, is aangewezen voor wespendif als broedvogel. De broedvogels van deze gebieden foerageren op de zandgronden, tijdens foerageervluchten passeren zij het plangebied niet.”

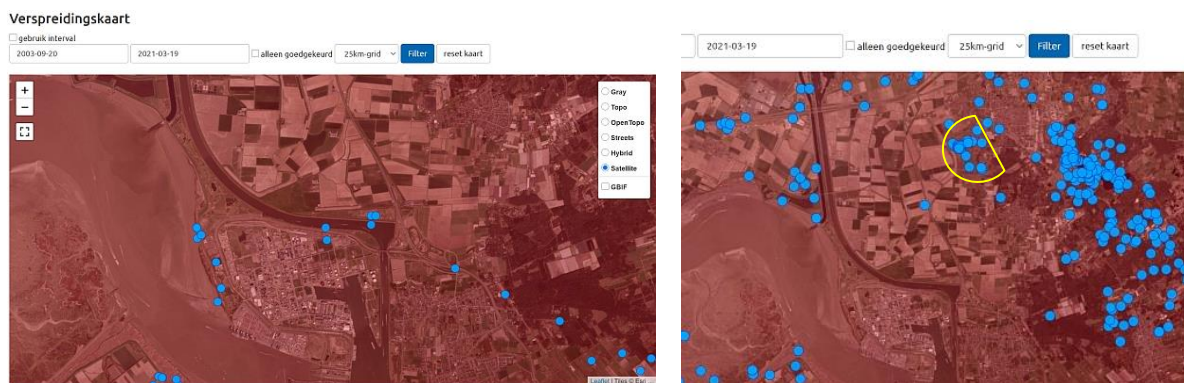
Anders dan de Natuurtoets en Passende Beoordeling stellen is het plangebied wel degelijk een geschikt voedselgebied voor de Wespendif, zoals hierboven toegelicht. Het veldonderzoek door BuWa (Engels *et al.* 2021) gebeurde vrijwel alleen in de wintermaanden, als Wespendifen in Afrika zijn. Geen wonder dat de onderzoekers toen geen Wespendif waarnamen. Bovendien wordt het geïsoleerd gelegen ZE-BRA plangebied in de zomer zelden door vogelaars bezocht. Dan is het ook volstrekt logisch dat er bijna geen meldingen te vinden zijn in de bestanden van NDFFF (2020) of sovon.nl. Een derde reden is dat waarnemingen van Wespendifen ontbreken, is dat ze door minder ervaren waarnemers verwisseld worden met Buizerds.

Zo kwam slechts 4-5% van de Vogelwaarnemingen in de polders tussen plangebied en de Brabantse Wal uit 2018 uit de maanden juli en augustus (Tabel 1), terwijl bij evenredige spreiding 17% verwacht mocht worden. Een relatief schaarse soort als de Wespendif (slechts 1,5% van alle Vogelwaarnemingen uit 2019) maakt dan nauwelijks kans om gemeld te worden. Dat er in de zomer wel degelijk Wespendifen over die polders heen en weer vliegen bleek in 2019. In juli en augustus van dat jaar bezochten competente vogelaars uit heel Nederland en omliggende landen de Noordpolder van Ossendrecht voor zeldzame vogels als Kleinste Waterhoen en Steltkluut. Als bijvangst noteerden zij 47 maal één of meer Wespendifen die heen en weer pendelden tussen de Brabantse Wal en het ZE-BRA plangebied (zie kaart 2, tabel 1, Bult 2020). Van een deel van die vogels is effectief vastgesteld dat ze over de Schenkeldijk het plangebied binnen vlogen. In de klauwen van de terugkerende vogels zijn wespennesten soms zichtbaar op foto's.

Tabel 1. Waarnemingen van alle vogelsoorten en van de Wespendif in 2018 en 2019 in waarnemingen.nl in de Noord- en Zuidpolder onder Ossendrecht. Die liggen tussen de Brabantse Wal en het plangebied ZE-BRA. In de zomer van 2019 kwamen veel vogelaars naar de Noordpolder en steeg het aantal waarnemingen explosief. Registraties van de Wespendif zijn relatief schaars (slechts 1,5 % van alle vogels in jul-aug 2019) en kunnen pas verwacht worden als er voldoende competente waarnemers komen.

Jaar	Records	Noordpolder	Zuidpolder	Totaal
2018	Alle soorten, geheel jaar	247	75	322
	Alle soorten, jul-aug	10	4	14
	Wespendif, jul-aug	0	0	0
2019	Alle soorten, geheel jaar	5715	48	5763
	Alle soorten, jul-aug	3110	5	3115
	Wespendif, jul-aug	47	0	47

Dus in tegenstelling tot de suggesties in Natuurtoets en Passende Beoordeling (Engels *et al.* 2021) zijn er wel degelijk Wespendifen gemeld rond het ZE-BRA plangebied (zie kaart 1 en 2). Maar, de meeste meldingen zijn nabij locaties waar wel geregeld vogelaars komen, zoals het Galgenschor en de Havenweg in Vlaanderen, Saeftinge, het Schor van Bath en de A58 in Nederland.

Kaart 1 en 2. Waarnemingen van de Wespendif in België (links) en Nederland tussen 2004 en 2020 uit waarnemingen.be en waarneming.nl. Buiten de Brabantse Wal zijn registraties geassocieerd met plaatsen waar frequenter vogelaars komen, zoals Galgenschor, Saeftinge, Schor van Bath en de Noordpolder van Ossendrecht (het geel omliggende gebied), maar ook bij doorgaande wegen als Havenweg en de A58. De geel omliggende waarnemingen betreffen observaties van één of meer Wespendifen die in de zomer van 2019 heen en weer vlogen over de Noordpolder van Ossendrecht.

Kortom, net als op de Veluwe (van Manen *et al.* 2011, Klop *et al.* 2020) pendelen Wespendifen in juli en augustus heen en weer tussen hun nestjongen op de zandgronden en lagergelegen, vochtigere terreinen op zoek naar wespennesten (Bult 2019). In een agrarisch landschap zoeken Wespendifen daartoe bij voorkeur bosjes en bomenrijen op (van Manen *et al.* 2011). Bij intensief onderzoek van Wespendifen met zenders bij de Veluwe bleek zelfs 49% van het vliegverkeer tot 8 tot 10 km buiten de bossen plaats te vinden. Bovendien namen het aantal vliegbewegingen op gondelhoogte en daarmee het aantal potentiële slachtoffers sterk toe naarmate de turbines dichterbij de zandgronden gepositioneerd worden (Klop *et al.* 2020). De passende beoordeling had daarom antwoord moeten geven op de volgende vragen met betrekking tot de Wespendif:

- Wat zijn de effecten van bouw en gebruik van het geplande windpark op het behalen van hun IHD uit het Natura 2000-gebied de Brabantse Wal?

- Wat zijn de effecten van het windpark als deze worden beschouwd in samenhang met andere activiteiten en plannen, met andere woorden, wat zijn de cumulatieve effecten?
- Kunnen significante effecten (inclusief cumulatieve effecten) met zekerheid worden uitgesloten?

De risico's worden hier toegelicht. Het IHD voor de Wespendif in het Natura 2000-gebied de Brabantse Wal is 13 broedparen. De gehele populatie op de Brabantse Wal telde 11 - 13 broedparen in 2018/19 (Bult 2020), waarvan 10 - 12 territoria binnen de Natura 2000-grenzen. Dat is dus krap aan. Bij 11 - 13 broedparen gaat het om 22 - 26 vogels als alleen broedparen beschouwd worden. Als per paar ook één juveniele vogel of een 'floater' (een niet-broedend individu) wordt meegerekend, dan gaat het om 33 - 39 vogels. Dan zijn de 1%-normen voor de Brabantse wal volgens Klop *et al.* (2020, pagina 38):

$0,01 (1\%) \times 0,14 (\text{natuurlijke sterfte}) \times (22 \text{ of } 26 \text{ vogels}) = 0,0308 - 0,0364 \text{ vogels/jaar}$, of
 $0,01 (1\%) \times 0,14 (\text{natuurlijke sterfte}) \times (33 \text{ of } 39 \text{ vogels}) = 0,0462 - 0,0546 \text{ vogels/jaar}$.

De 1%-norm voor de Brabantse wal ligt daarmee tussen 0,0308 en 0,0546 Wespendifen per jaar. Dat komt afgerond erop neer dat er hooguit één Wespendif per 18 tot 32 jaar mag verongelukken. De kans op aanvaring bij een éénmalig passage door het rotoroppervlak schatten Klop *et al.* (2020) op 4,5% - 7,8%. Anders gezegd: als Wespendifen 13 – 22 keer door een rotoroppervlak vliegen, kan één vogel sterven. Bij een opstelling met 19 turbines zou dat betekenen dat deze norm al wordt overschreden als jaarlijks één Wespendif door het rotoroppervlak van elke turbine vliegt.

De bewegingen en risico's op aanvaringen van Wespendifen hadden onderzocht moeten worden in het veld. Een alternatieve optie is om voor project ZE-BRA uit te gaan van het model van Klop *et al.* (2020). Dat is gebaseerd op de metingen van de vliegbewegingen van gezenderde Wespendifen op en rond de Veluwe. Met dat model kan op grond van de afstand tot het Natura 2000-gebied Brabantse Wal, de hierboven gemelde populatiegrootte en het aantal turbines (19) de kans dat op aanvaringen geschat worden bij verschillende ontwikingspercentages (zie Figuur 4.6 in Klop *et al.* 2020). Daarmee lijkt het goed mogelijk om te schatten of er significante mortaliteit van de Wespendif optreedt door het ZE-BRA project afzonderlijk, maar ook in combinatie met de al aanwezige windparken in Reimerswaal, Woensdrecht en de Antwerpse Haven en de bovengrondse hoogspanningsleidingen.

Uit de metingen en het model van Klop *et al.* (2020) blijkt heel duidelijk dat de mortaliteit belangrijk toeneemt naarmate turbines dichter bij een Natura 2000-gebied worden geplaatst. Dit houdt dus in dat de risico's te verkleinen zijn door af te zien van de meest oostelijke turbines. Zoals gemeld zoekt de Wespendif in agrarisch gebied bij voorkeur nabij singels, bosjes of boemdijken naar wespennesten (Van Manen *et al.* 2011). Dit impliceert ook dat het plaatsen van ZE-BRA turbines nabij zulke locaties - zoals een bos (WT8), de Zuidpolderdijk (WT17, WT18 en WT19) of een windsingel (WT16) voor de Wespendif extra risicovol is, net als voor vleermuizen (zie toelichting 3).

Of slachtoffers onder de Wespendif effectief te beperken zijn met een slimme stilstandsvoorziening is niet duidelijk volgens Klop *et al.* (2020). Wellicht is het toch aan te bevelen om bij de bouw van de turbines voorzieningen aan te brengen om in een later stadium eventueel een detectiesysteem te installeren indien nodig. Daarmee zou in de toekomst ook de kans op aanvaringen met Zeearenden verkleind kunnen worden (zie verder).

Pagina 30. Bruine Kiekendief

In de directe omgeving zijn enkele broedlocaties bekend, voornamelijk ten oosten van het plangebied in de Noordpolder van Ossendrecht, welke geen onderdeel uitmaakt van een Natura 2000-gebied (NDFP 2020).

Door de oostwaartse uitbreiding van ZE-BRA komen WT17 en WT18 nabij een broedlocatie van de Bruine Kiekendief in de Zuidpolder onder Ossendrecht net ten noorden van WT18. Daarmee is het risico voor de Bruine Kiekendief verhoogd ten opzichte van de oorspronkelijke plannen. Die gingen er alleen van uit dat de Bruine Kiekendief risico's liep tijdens het foerageren, waarbij ze de onder het rotoroppervlak vliegen. Maar, omdat de vogels nabij de nestplaats uitgebreide baltsvluchten houden die wel op gondelhoogte plaatsvinden, zouden ook die extra risico beoordeeld moeten worden. Het eventuele argument dat een Bruine Kiekendief die buiten een Natura 2000-gebied broedt niet zou meetellen, lijkt nogal formalistisch, omdat het slecht gaat met deze Rode Lijst soort en zijn Staat van Instandhouding als broedvogel in Nederland matig ongunstig is (Website Sovon, mei 2021).

Toelichting 2: Niet-Broedvogels uit Natura 2000-gebieden in relatie tot het plangebied

In cursief de passages uit de Passende Beoordeling (Engels *et al.* 2021)

Pagina 32. Eenden

Nabij het plangebied zijn in betreffende Natura 2000-gebieden geen slaappleatsen gelegen. In het Markiezaat, nabij de noordkant van het Schelde-Rijnkanaal, ligt een slaappleats van de middelste zaagbek. Het gaat hierbij om maximaal 90 exemplaren (sovon.nl). Deze vogels hebben geen binding met het plangebied.

Aanvulling. Inderdaad is er een grote slaappleats van de Middelste Zaagbek in het Markiezaat en het is juist dat deze vogels niet in de buurt van het plangebied komen. Maar, er slapen geregeld veel meer Middelste Zaagbekken dan de 90 vogels die Engels *et al.* (2021) melden. Zo rapporteert de Website van Sovon voor die slaappleats 1015 Middelste Zaagbekken op 24/10/2015. Dat bevestigt het oorspronkelijke rapport over deze nieuw ontdekte slaappleats, waarin sprake is van maximaal 1100 tot 1400 slapers (Slagboom *et al.* 2013). Overigens worden slaappleatsen van de Middelste Zaagbek niet systematisch gemonitord door Sovon.

Pag. 32-33 Hoogwatervluchtplaatsen van niet-broedvogels met IHD in Natura 2000-gebieden De HVP's worden gebruikt door bergeend en scholekster. Daarnaast komen ook de tureluur, zilverplevier, bontbekplevier, wulp, bonte strandloper en drieteenstrandloper voor

Figuur 6.1 Ligging van HVP's (grijze contouren met daarin gecentreerd de gesommeerde gemiddelde maxima voor alle soorten vogels over de teljaren 2010-2015 voor het voorjaar) in de nabijheid van het plangebied. Gegevens zijn beschikbaar per kwartaal (Bron: RWS, zie ook figuur 5.1).

Vragen. In figuur 6.1 is onduidelijk op welke van de acht genoemde soorten de maxima betrekking hebben. Waarom worden alleen de maxima van het voorjaar en niet van het hele jaar gemeld? De voorjaarsmaxima (12 en 53) lijken bovendien aan de lage kant als het om acht soorten gaat. Overigens maakt dit uiteindelijk weinig uit voor de beoordeling van het project, want deze klasse vogels vliegt inderdaad vrijwel nooit richting plangebied, afgezien van Bergeend en wellicht Kievit.

P34. Ganzen

De ganzensoorten kolgans, grauwe gans en brandgans komen regelmatig in het plangebied van Windpark ZE-BRA voor. Alle drie de soorten komen verspreid over het plangebied voor, waarbij de kolgans en grauwe gans voornamelijk op het schor van Ossendrecht te vinden zijn (NDFP 2020).

Opmerkingen. De Kolgans komt naast het Schor van Ossendrecht ook in toenemend aantal voor in de Zuidpolder onder Ossendrecht (gemeente Woensdrecht). Dat geldt ook voor de Grauwe Gans. De vliegbewegingen van deze ganzen zijn niet goed onderzocht omdat het vluchtonderzoek op de Zeeuwse polders georiënteerd was. Ze dienen eveneens met het “flux collision” model geanalyseerd te worden (zie verder).

P36. Roofvogels

De zeearend en slechtvalk komen in het plangebied en in de directe omgeving van plangebied niet of zeer sporadisch voor.

Aanvullingen. Slechtvalken broeden al jaren net over de grens in het Antwerps havengebied en zij kunnen jaarrond nabij het plangebied worden aangetroffen. Er is zelfs een vermoedelijk turbineslachtoffer gevonden bij de Kreekrak windturbine bij RWZI Bath net ten Noorden van het ZE-BRA Plangebied.

Zeearenden en Raven broeden vanaf 2018 bij het Markiezaat. Beide soorten vliegen heen en weer vanaf de Brabantse Wal naar o.a. de Westerschelde en de Oosterschelde – Rattenkaai. Waarnemingen van beide soorten worden (deels) afgeschermd op de site van waarneming.nl om verstoring van hun broedpogingen bij het Markiezaat te voorkomen. Dat kan verklaren waarom niet alle waarnemingen van Zeearend of Raaf daar terug te vinden zijn. Het is bovendien te verwachten dat het vliegverkeer van Zeearenden bij het plangebied ZE-BRA zal toenemen als de ontpoldering van de Hedwigepolder gereed is. Daarom is het verstandig om bij de aanleg al voorzieningen te maken voor de eventuele installatie van een detectiesysteem in een later stadium. In de concept omgevingsverordening van de Provincie Noord-Brabant is nu al opgenomen dat voor windturbines mitigerende maatregelen ter voorkoming van faunaslachtoffers verplicht zijn en dat hun effectiviteit jaarlijks gemonitord en aan de gemeente gemeld moet worden (Afd 4.4 art 4.51 lid 1 onder e).

*P 37. De steltlopersoorten scholekster, goudplevier, kievit en wulp komen wel voor in het plangebied van Windpark ZE-BRA. Binnen het plangebied worden **tijdens hoogwater** groepen kieviten en wulpen waargenomen op het schor van Ossendrecht. Hierbij kan het gaan om groepen van honderden kieviten (maximaal 1.375 exemplaren, december 2017) met daartussen tientallen wulpen (Buijs 2020).*

Kieviten zijn ook tijdens laagwater present in het voormalig Schor van Ossendrecht en in de Anna-Mariapolder, dus niet alleen bij hoogwater. Het veldonderzoek door Buijs Eco-Consult (BEC) en Bureau Waardenburg (BuWa) was vooral gericht op ganzen en Kievit in de Zeeuwse polders en rond de Westerschelde en het Schelde-Rijn kanaal. Omdat nu verder oostwaarts ook turbines zijn gepland, is het beeld van de vliegbewegingen niet compleet. Tegelijkertijd met de vogels in de Zeeuwse polders kunnen namelijk ook honderden Kieviten en Goudplevieren in de Nieuwe Zuidpolder en de Zuidpolder onder Ossendrecht present zijn. Hun aantallen kunnen oplopen tot 650 (20-12-2020) of 1350 (10-12-2014) Kieviten en 320 Goudplevieren (10-12-2014). De aantallen en de vliegbewegingen van deze “extra” vogels zijn niet beoordeeld door Engels *et al.* (2021) en de MER.

Pagina 80. Aannames (Tabel 8.4) en resultaten (Tabel 8.5) vogelslachtoffers

*In tabel 9.5 **(dit is in werkelijkheid 8.5)** zijn voor de relevante soorten niet-broedvogels de berekende en/of geschatte aantallen aanvaringsslachtoffers per jaar in Windpark ZE-BRA weergegeven. Voor alle soorten worden alleen incidentele slachtoffers voorzien.*

De geschatte aantallen slachtoffers bedragen <1 (alle ganzen) en 1 (Kievit) per jaar en deze cijfers vallen onder de 1% mortaliteit. Daarbij wordt er wel van uitgegaan dat ganzen alleen bij hun ochtend- en avondvlucht de turbines passeren. Dat is geen “worst case” scenario want het houdt geen rekening met verplaatsingen overdag. Die moeten de vogels hoe dan ook maken om te drinken, om een andere voedselakker op te zoeken of tijdens verstoringen. Het lijkt daarom redelijker om bij een “worst case” scenario van drie in plaats van twee vluchten per dag uit te gaan.

Zoals hierboven gemeld werd ook geen rekening gehouden met de extra aantallen van Kievit en ganzen die in de Woensdrechtse polders verblijven. Ook ontbreken metingen van de vliegbewegingen van Kievit, Goudplevier en ganzen in het oostelijke ZE-BRA gebied. De conclusie dat de 1% mortaliteitsnormen van Kievit of ganzen niet worden overschreden kan zonder deze bijtelling niet getrokken worden. Daarom dient alsnog een “worst case” scenario onderzocht te worden waarbij ook de aantallen in de gemeente Woensdrecht worden betrokken, alvorens significante negatieve effecten kunnen worden uitgesloten. Bovendien komen er steeds meer vragen of ten gevolge van de cumulatie van de zogenaamd “niet significante” effecten van alle regionale, landelijke en internationale projecten niet alsnog leiden tot (veel) meer dan 1% sterfte van een populatie.

Toelichting 3 betreft: DEEL 2 AANWEZIGE NATUURWAARDEN: 7 Vleermuizen in en nabij het plangebied

*Passende Beoordeling Pagina 41. Halters (2020a) beschrijft voor het plangebied de resultaten van vleermuisonderzoek uitgevoerd in 2017-2020. Dit betrof drie typen onderzoek. Ten eerste is gedurende zes veldbezoeken in 2017-2018 en zes veldbezoeken in 2020 **per auto langzaam een transect** gereden om geluiden op te nemen met batdetectoren en om vleermuizen in beeld te krijgen met zaklampen en warmtebeeldcamera's.*

De transecttellingen zijn een krachtig hulpmiddel om vliegroutes van vleermuizen in kaart te brengen uit een stapvoets rijdende auto. Maar, op of langs de Zuidpolderdijk lopen geen wegen afgezien van de A4. Daarmee lijkt het dus niet goed mogelijk om vliegroutes van vleermuizen langs de Zuidpolderdijk in kaart te brengen. Dat is wel belangrijk want die boomdijk oogt als een ideale verbindingroute voor vleermuizen. Dit is nog urgenter geworden na de oostwaartse verschuiving van turbines WT17 en WT18. Daardoor verdubbelt het aantal turbines direct naast de Zuidpolderdijk van één naar twee. Bovendien komt WT18 nu aan de lijszijde van de bomendijk, terwijl hij in het eerste plan naast de A4 ten westen van de bomendijk gepland was. Als vleermuizen de luwte verkiezen bij hun verplaatsingen dan betekent dit een extra risico. Het besluit is dat door de oostwaartse shift van de windturbines de risico's voor vleermuizen toenamen en het is de vraag of dat aanvaardbaar is.

Natuurtoets par 5.4.1 op p35: Er is geen eenduidig effect van de grootte van windturbines in relatie tot risico's op aanvaringslachtoffers onder vleermuizen. Technische aspecten (ashoogte, rotordiameter) van de geplande windturbines worden in de beoordeling dan ook niet als onderscheidend criterium meegenomen.

Omdat er geen effect zou zijn van turbineafmetingen en er even veel “oude” turbines verdwijnen als er nieuwe verschijnen, wordt de sterfte onder vleermuizen gecompenseerd en daaruit wordt de conclusie getrokken dat er geen significante extra effecten op vleermuizen zijn. Een verwijzing naar een onderzoek waaruit blijkt dat rotordiameter en/of ashoogte geen effecten hebben op vleermuissterfte ontbreekt en lijkt ook weinig aannemelijk. Het zou nader onderbouwd en gedocumenteerd moeten worden in de passende beoordeling.

Toelichting 4. Natuurcompensatie

Op het schor van Ossendrecht, onderdeel van het NNZ, komt één windturbine te staan. De oppervlakte NNZ die inclusief de overdraai verdwijnt, zou gecompenseerd moeten worden. Het desbetreffende schor is echter niet zomaar een stukje groter te maken. Daarom wordt in de MER gekozen voor kwaliteitsverbetering van het resterende schor.

Op het schor van Ossendrecht rust echter een meerjarige landbouwpacht. De enige beperking in die pachtovereenkomst is het verbod om te egaliseren, verder is alles geoorloofd wat de pachter landbouwkundig noodzakelijk en mogelijk acht. Daarmee zijn de natuurwaarden onder de meerjarige landbouwpachtovereenkomst, die ook niet aangepast kan worden, dus niet gewaarborgd. Daarom is kwaliteitsverbetering van het resterende schor niet zinvol, de handhaving daarvan is onmogelijk te waarborgen. Daarom pleiten we ervoor om in de omgeving naar fysieke compensatie van voldoende omvang binnen het NNZ te zoeken.

Toelichting tijdelijke Stikstofdepositie

Dat leefgebieden ondanks een toename van de stikstofuitstoot tijdens het bouwen van de turbines niet significant verslechteren wordt onderbouwd met de berekening dat slechts een minieme extra oppervlakte geplagd zou moeten worden om de extra stikstofuitstoot te compenseren. Dit wordt als niet significant beoordeeld.

Hoewel er geen permanent effect in de exploitatiefase is, tekenen we toch bezwaar aan tegen de conclusie dat deze tijdelijke extra stikstofdepositie zonder effect is. Telkens als er een “niet-significante” extra depositie optreedt, neemt de depositie wel degelijk wat toe. Het is juist het cumulatief effect van al die “kleine beetjes” waar de PAS over struikelt. Bij het Poortgebied bij Bergen op Zoom heeft de RvS geoordeeld dat niet was aangetoond dat ook een geringe extra stikstofuitstoot geen effect zou hebben op het leefgebied van de zwarte specht (zie cursieve passage hier onder).

Naar het oordeel van de Afdeling is in de natuurtoets niet op basis van objectieve gegevens uitgesloten dat een toename van stikstofdepositie op leefgebieden van beschermde broedvogels in het gebied Brabantse Wal significante gevolgen kan hebben voor het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen voor deze vogelsoorten. De reden daarvan is dat uit de natuurtoets niets anders kan worden afgeleid dan dat voor de conclusie dat de toename van stikstofdepositie als gevolg van het plan de draagkracht van het gebied voor een bepaalde populatie niet aantast, is meegenomen dat in het gebied beheermaatregelen worden en zullen worden getroffen die de effecten van stikstofdepositie op stikstofgevoelige natuurwaarden wegnemen. Dit verdraagt zich niet met de uitspraak van de Afdeling van 29 mei 2019 ([ECLI:NL:RVS:2019:1603](#)). Daarin heeft de Afdeling onder 18.5 overwogen dat de verwachte voordelen van instandhoudings- en passende maatregelen niet vast staan als deze ten tijde van de passende beoordeling niet daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Uit deze uitspraak volgt dat mogelijk toekomstige beheermaatregelen niet in een beoordeling mogen worden betrokken, reeds omdat deze maatregelen niet zijn uitgevoerd ten tijde van die beoordeling. Dit geldt naar het oordeel van de Afdeling ook voor een voortoets op grond waarvan significante gevolgen voor de draagkracht van het leefgebied zondermeer uitgesloten moeten zijn. In dit verband wijzen IVN Groene Zoom en anderen er terecht op dat in de natuurtoets over het leefgebied van de zwarte specht bijvoorbeeld staat dat de actuele kwaliteit van het leefgebied en de trend in populatieomvang en kwaliteit respectievelijk negatief en neutraal/negatief is, dat de effecten van de in de natuurtoets berekende stikstofdepositie op het leefgebied leiden tot sterke vergrassing van de bossen, die weer kan leiden tot een afname van een aantal mierenkolonies en dat mieren een belangrijke voedselbron zijn voor zwarte spechten, vooral in de winter. Een causale relatie tussen stikstofdepositie en de trend van de soort in dit leefgebied kan dan ook niet worden uitgesloten, zo staat in de natuurtoets. Het voorgaande betekent dat IVN Groene Zoom en andere terecht stellen dat met de voortoets niet inzichtelijk is gemaakt dat de raad voldaan

heeft aan de verplichting van 2.7, eerste lid, van de Wnb. Dit leidt tot de conclusie dat niet is uitgesloten dat het plan significante gevolgen heeft voor het Natura 2000-gebied Brabantse Wal. Naar het oordeel van de Afdeling is in de natuurtoets niet op basis van objectieve gegevens uitgesloten dat een toename van stikstofdepositie op leefgebieden van beschermde broedvogels in het gebied Brabantse Wal significante gevolgen kan hebben voor het bereiken van de instandhoudingsdoelstellingen voor deze vogelsoorten. De reden daarvan is dat uit de natuurtoets niets anders kan worden afgeleid dan dat voor de conclusie dat de toename van stikstofdepositie als gevolg van het plan de draagkracht van het gebied voor een bepaalde populatie niet aantast, is meegenomen dat in het gebied beheermaatregelen worden en zullen worden getroffen die de effecten van stikstofdepositie op stikstofgevoelige natuurwaarden wegnemen. Dit verdraagt zich niet met de uitspraak van de Afdeling van 29 mei 2019 ([ECLI:NL:RVS:2019:1603](#)). Daarin heeft de Afdeling onder 18.5 overwogen dat de verwachte voordelen van instandhoudings- en passende maatregelen niet vast staan als deze ten tijde van de passende beoordeling niet daadwerkelijk zijn uitgevoerd. Uit deze uitspraak volgt dat mogelijk toekomstige beheermaatregelen niet in een beoordeling mogen worden betrokken, reeds omdat deze maatregelen niet zijn uitgevoerd ten tijde van die beoordeling. Dit geldt naar het oordeel van de Afdeling ook voor een voortoets op grond waarvan significante gevolgen voor de draagkracht van het leefgebied zondermeer uitgesloten moeten zijn. In dit verband wijzen IVN Groene Zoom en anderen er terecht op dat in de natuurtoets over het leefgebied van de zwarte specht bijvoorbeeld staat dat de actuele kwaliteit van het leefgebied en de trend in populatieomvang en kwaliteit respectievelijk negatief en neutraal/negatief is, dat de effecten van de in de natuurtoets berekende stikstofdepositie op het leefgebied leiden tot sterke vergrassing van de bossen, die weer kan leiden tot een afname van een aantal mierenkolonies en dat mieren een belangrijke voedselbron zijn voor zwarte spechten, vooral in de winter. Een causale relatie tussen stikstofdepositie en de trend van de soort in dit leefgebied kan dan ook niet worden uitgesloten, zo staat in de natuurtoets. Het voorgaande betekent dat IVN Groene Zoom en andere terecht stellen dat met de voortoets niet inzichtelijk is gemaakt dat de raad voldaan heeft aan de verplichting van 2.7, eerste lid, van de Wnb. Dit leidt tot de conclusie dat niet is uitgesloten dat het plan significante gevolgen heeft voor het Natura 2000-gebied Brabantse Wal.

Bronnen

- Bult H (2020). Inventarisatie Wespandief op de Brabantse Wal in 2019. Veerkracht 25, 4-8. <https://vvgboz.nl/wp-content/uploads/2016/08/Bult-Wespandief-BrabWal-2019-Veerkracht-252020n1-n5.pdf>
- Engels BWR, Daamen J, van Ziel HW & Heunks C. (2021). Passende beoordeling Windpark ZE-BRA. Toetsing in het kader van de Wet natuurbescherming. Bureau Waardenburg Rapportnr. 20-370. Culemborg. Uitgave definitief: 22 januari 2021.
- Klop E, Stahl J, Sierdsema H, Alefs P & Latour J (2020). Windenergie op en rondom de Veluwe. Effecten op Wespandief en andere soorten. A&W-rapport 20-140, Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Suderwei 2, 9269 TZ Feanwâlden, Nederland. https://www.sovon.nl/sites/default/files/doc/rapportage_windenergie_op_en_rond_veluwe_ps2021-104.pdf
- Slagboom T, Teixeira R, Bult H, Bakker T, Kraaijeveld R & Twort M. (2013). Recent ontdekte slaapplaatsen van de Middelste Zaagbek in Markiezaat en Zoommeer. Veerkracht 18, 25-32. https://vvgboz.nl/wp-content/uploads/2016/08/Veerkracht_2013_18.pdf
- Van der Wind F, Pustjens W & Verbeek T. (2021). Milieueffectrapport Windpark ZE-BRA. Pondera Consult, Hengelo.
- Van Manen W, van Diermen J, van Rijn S & van Geneijgen P. (2011). Ecologie van de Wespandief *Pernis apivorus* op de Veluwe in 2008-2010, populatie, broedbiologie, habitatgebruik en voedsel. Natura 2000 rapport Provincie Gelderland, Arnhem/Stichting Boomtop, Assen.